

Megkésett köszöntő

A Nyelvtudományi Közlemények szerkesztősége eredetileg ünnepi kötetnek szánta az NyK 100. évfolyamát. A jubileumi kötetnek a nyolcvanéves Hajdú Péter tiszteletére kellett volna megjelennie. A szerkesztőség engem kért meg, hogy az ünnepi kötet elejére köszöntőt írjak, én pedig kezdtem gyűjtögetni magamban azokat a gondolatokat, melyek ilyenkor egy hálás tanítvány tollára ille- nek. A sors azonban közbeszólt, s a professzor úr földi élete 2002. szeptember 19-én véget ért. Szerény ember lévén Hajdú Péter minden ünnepléstől igyekezett távol tartani magát, ezúttal sikerült véglegesen kitérnie előle.¹ Az NyK 100. kötete így nem Festschrift, hanem emlékkönyv lett, s a bevezető sorok sem a születésnapját ünneplő tudóshoz szólnak, hanem kortársaihoz és az utókorhoz. A számvetés célja és oka nem a köszöntés, hanem az életmű áttekintése – tudván tudva, hogy Hajdú Péter munkássága nem zárult le véglegesen, hiszen gondolatai, kérdésselvetései ma is élnek, továbbgondolásra készítetnek és megterméke- nyítően hatnak mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos életben.

Ebben az írásban mellőzöm az életút állomásainak felsorolását, mivel ezt többen megtették előttem. A Hajdú Péter 60. születésnapjára készített ünnepi kötetben kortársa és barátja, Bereczki Gábor méltatta (Bereczki 1983). A hetven- éves tudóst köszöntő kötetben munkatársa és a szegedi tanszéken utóda, Mikola Tibor rajzolta meg pályaképét (Mikola 1993). Mikola írása (Mikola 2000) változatlan formában megjelent az ELTE Fonetikai Tanszékének sorozatában is, egyébként ez volt Mikola Tibornak utolsó, még életében nyomdába adott köz- leménye. Az említett füzet (Bolla 2000) Hajdú Péter bevezető szavai és biblio- gráfiája mellett életrajzi adatait is tartalmazza. Életének egy-egy szakaszáról maga Hajdú Péter is vall néhány közleményében (285, 340, 376, 389, 399)²

Hajdú Péter ravatala mellett Rédei Károly mondta el az elhunyt vázlatos élet- rajzát, s ez a beszéde jelent meg nekrológgként a Nyelvtudományi Közlemények 99. kötetében (Rédei 2002). Jelen kötetben olvasható Eugene Helimski sírbe- széde is. A Finnugor Világ Kenesei István búcsúztatójának a közlésével tisztel- gett Hajdú Péter emléke előtt (Kenesei 2002). Az eddig megjelent többi nekro-

¹ A hatvanéves születésnapjáról így írt nekem, aki akkor Moszkvában voltam ösztöndíjjal: „Én ugyan egyszerű igazgatószobai iszogatásra gondoltam és számítottam, és lón belőle egy este nyolc- cig tartó »kínai népiünnepély«, vagyis banzáj, ahol a legnagyobb meglepetést nem is olyannyira a megjelentek száma jelentette, hanem az a szép és megtisztelő kötet, amelynek az előállítását oly tökéletesen tudtátok titkolni előttem. Pedig a 60. évfordulón ez nem is jár. Csak a hetvenediket, amit megérni nem szeretnék.” (Óbuda, 1984. jan. 13.)

² A számok a jelen kötetben közölt bibliográfia idevonatkozó tételeinek sorszámai. Az alábbi- akban mindvégig ezzel a módszerrel utalok Hajdú Péter műveire.

lógot (Honti 2002, Simoncsics 2002a, 2002b, Bereczki 2003, Zaicz 2003) bizonyára mások is fogják követni a lassabban reagáló tudományos folyóiratokban.

Még nem érett az idő arra, hogy Hajdú Péter életművét átfogóan értékeljük, kijelöljük pontos helyét a tudománytörténetben. Akik ismerték, szerették és tisztelték, egyetértenek abban, hogy korunk egyik legnagyobb formátumú nyelvésze volt, bölcs, tanítványait felnőtt gondolkodásra készítő professzor, hatékony tudományszervező, éplelkű ember, aki örökre beírta nevét a magyar és a nemzetközi finnugrisztika történetébe. Egy húsz év múlva, születésének századik évfordulóján rendezendő konferenciának lehetne a témája Hajdú Péter életműve, amikor nagyobb rálátással, a mai kortól némileg eltávolodva fognak az utódok reális képet alkotni sokrétű munkásságáról. Ez a konferencia majd részletesen áttekinti, mit tett Hajdú Péter az általános urálistika, a szamojéológia, az etnolingvisztika, az őstörténetkutatás, a tudománytörténet, a tudományos ismeretterjesztés, az oktatás és a tudománypolitika terén. Az alábbiakban ötletekkel szolgálok a majdani konferencia majdani előadójának, s felvázolom az életmű néhány szeletét. Az én írásomnál beszédesebben szól az életmű nagyságáról Hajdú Péter tudományos publikációinak jegyzéke, melyet szintén közlünk a jelen ünnepi kötetben.

Az urálistika megújítója

Honti László a *Finnisch-ugrische Forschungen* százéves fennállását ünneplő számában (Honti 2001) megállapította, hogy Hajdú Péter „Bevezetés az uráli nyelvtudományba” című műve (BUNy, 1966) volt az a mérföldkő, mely új korszakot nyitott a 20. századi magyarországi urálistikában, gyökeresen új szemléletet hozva az addigi kutatásokba. Hajdú Péter az összehasonlító finnugor nyelvészet legjobb hagyományait folytatta, s az etimológiai és hangtörténeti kutatások mellett hangsúlyozta egyrészt a történeti morfológia és szintaxis, másrészt a leíró nyelvészeti kutatások fontosságát. Új terminológiát is alkotott: szorgalmazta a finnugor helyett az uráli, a finnugrisztika helyett az urálistika kifejezés elterjesztését, s az ő szóhasználatában az urálistika nemcsak a finnugor és szamojéd nyelvek együttes vizsgálatát jelentette, hanem minőségében újat, modern szemléletű kutatást. A BUNy, majd ennek kibővített, átdolgozott változata, „Az uráli nyelvészet alapkérdései” (UNyA 1981) a szakma fontos kézikönyveivé váltak, több kiadást megértek, több nyelvre lefordították őket. Én, aki 1970-ben kezdtem finnugor szakos tanulmányaimat, nehezen tudom elképzelni, milyen volt az élet a BUNy előtt, bizonyára így vannak ezzel korombéli és fiatalabb pályatársaim is.

Hajdú Péter a nyelv rendszerszerűségét először a prágai és a bécsi fonológiai iskola híveként tapasztalta meg. A hangtan területén elsajátított strukturalista

szemlélet a többi nyelvi szint vizsgálatakor is meghatározta gondolkodását. Későbbi kutatásaiban alkalmazta az areális nyelvészet és a nyelvtipológia eredményeit is. Mintaszerűek azok a tanulmányai, melyekben egy-egy szamojéd nyelvi jelenséget az észak-szibériai nyelvi area összefüggéseiben vizsgál, legyen szó akár a névszók predikatív ragozásáról (167, 269), a konnektív-reciprok képzőről (147), vagy a tagadó igék szintaxisáról (159). Elméleti munkáiban is szorgalmazta a nyelvi kontaktusok alaposabb vizsgálatát (201, 203, 265). A nyelvtipológia és az urálistika közelítését szolgálta az általa szervezett, nagyszerű nemzetközi konferencia Szegeden, 1968-ban (156). Életének utolsó szakaszában erősen foglalkoztatták az uráli nyelvek nem-uráli sajátosságai (332, 333, 387). Korszakos jelentőségű, 1995-ben megjelent, az uráli nyelvekbeli másodlagos egyezésekről szóló tanulmányaival (364, 367) egy lehetséges új kutatási területre irányította a figyelmet. A szintézisalkotó nyelvészt egész pályáján izgatta a morfémaosztályok problémája (391), külön foglalkozott a nomenverbumok kérdésével (162), a lapp melléknevek szintaktikai viselkedése pedig több tanulmányának is témája lett (372, 390).

A magyarországi szamojédológia megalapítója

Hajdú Péter munkássága minden uráli nyelvre kiterjedt, de a legjelentősebb eredményeket a szamojéd nyelvek kutatása terén érte el. Magyarországon korábban nem folyt rendszeres szamojédisztikai kutatás. Hajdú Péter már pályájának kezdetén, részben Györke József biztatására érdeklődött a szamojéd nyelvek iránt, s későbbi kutatómunkája révén nemzetközi hírű szamojédológussá vált, a szegedi egyetemen iskolát teremtett. A mai szamojédológusok közvetve vagy közvetlenül szinte mind az ő köpönyegéből bújtak elő. Saját gyűjtése és a szakirodalom alapján elkészítette két fontos szamojéd nyelv, a nyenyec és a szölkup grammatikai leírását (*Chrestomathia Samoiedica* 1968), és számos tanulmányban tisztázott fontos hangtani, alaktani és mondattani kérdéseket. A fentebb említett nagyívű tanulmányokon kívül írt többek között a másodlagos szókezdő nazálisokról (40), meghatározta a nyenyec gégezárhang rendszertani helyét (64, 75), s tisztázta a lativus és infinitivus, valamint a gerundium és translativus viszonyát (95, 108, 179, 186). A *chrestomathia*ival új műfajt is teremtett, amit kiválóan lehet használni a magyar egyetemi oktatásban: a szamojéd szöveggyűjteményt utóbb számos másik követte. Jelenleg a balti-finn nyelveket kivéve minden finnugor nyelvnek van legalább egy *chrestomathia*ja, legutóbb éppen a nganaszan jelent meg Wagner-Nagy Beáta szerkesztésében (*SUA Supplementum* 10. Szeged – Budapest).

Néptudományi művek alkotója

Az urálistika történetének legnemesebb hagyományait folytatta Hajdú Péter akkor is, amikor a nyelv és a kultúra összefüggéseit kutatta. Különösen fontosak a szamojédokról szóló tanulmányai, hiszen kezdetben róluk sokkal kevesebb információ volt, mint a többi rokon népről. Már 1949-ben cikksorozatban ismertette a szamojéd népeket (17). Írt a szamojéd sámánok kategóriáiról (89, 107), szerkesztett szamojéd mesekötetet, melyhez igen alapos, tanulmányzámba menő utószót írt (199), több ízben foglalkozott a nyenyec éneknyelv kérdéseivel (87, 193, 238, 243, 264). Szöveg és dallam összefüggése s ennek hatása a nyelvre volt turkui kongresszusi előadásának témája, ezúttal több nyelv vonatkozásában, kitekintéssel a szépirodalomra is (259, 277). Az érdeklődő nagyközönségnek szánta, de a szűk szakmának is kézikönyve lett a „Finnugor népek és nyelvek” című, 1962-ben megjelent könyve (99). Ennek kibővített, átdolgozott változata a Domokos Péterrel társszerzőségben írt „Uráli nyelvrokonaink” 1978-ból (232).

Az uráli őshaza helyének meghatározója

Hajdú Péter harmincéves korában hallatta először hangját az őstörténeti vitában (58). Akkor Molnár Erik belső-ázsiai elméletét cáfolta a nyelvészeti paleontológia, a régészet és a néprajz eredményeinek felhasználásával. Másodszor László Gyula 1961-ben megjelent, „Őstörténetünk legkorábbi szakaszai” című könyvével vitázva vizsgálta meg – vitapartnerénél alaposabban – a pollentérképeket, s a nyelvi adatok tanúságával egybevetve megállapította, hogy ott volt az uráli őshaza, ahol a szibériai tajga és a lombos erdő találkozott a Kr. e. VI–IV. évezredben, azaz az Ob és az Észak-Urál között, valamint a Pecsora forrásvidékén. Ezt a véleményét 1964-ben fogalmazta meg (115, 116, 117), s később több tanulmányban és tankönyveiben is megismételte (129, 145, 151, 195, 232). A magyar tudományosság nagy része jelenleg ezt az elméletet fogadja el. Szegedi professzori éve alatt Hajdú Péter Róna-Tas Andrással és Kristó Gyulával közösen szerkesztette a „Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba” című sorozatot (224, 231, 266, 274, 369).

A tudománytörténet eredményes művelője

Hajdú Péter valódi filosz módjára mindig az eredeti forrásokhoz nyúlt vissza, akár nyelvi adatokról, akár az elődök viselt dolgairól volt szó. Mintaszerűek forráskiadványai, mint például Grigorovszkij 1879. évi déli-szölkup ábécés-könyve (176). Egy nyomozó kíváncsiságával vette be magát a poros kéziratok közé. Otthonosan mozgott a finn Állami Levéltárban, ahol a Donner-család levelezését

kutatta, több részletet ki is adott belőle (320, 336, 344, 354) csakúgy, mint az MTA kéziratárában, ahol Budenz munkásságának rejtett oldalaira derített fényt (323, 344, 348, 361, 363). Bravúrosan cáfolta azt a lassan tudománytörténeti közhellyé vált állítást, hogy Budenznek – egy kéziratban maradt tanulmánya szerint – rossz véleménye lett volna Barna Ferdinánd Kalevala-fordításáról. Hajdú Péter nem sajnálta a fáradságot, hogy megfejtse Budenz nehezen olvasható kézírását. Szakértők bevonásával kiadta a kéziratot, melyből kiderült, hogy a mester igen jó véleménnyel volt Barna munkájáról.

Jubiláló kollégáihoz intézett köszöntő szavait, vagy elhunyt tudósokról írt nekrológiáit és emlékbeszédeit is a pontosság és az adatgazdagság jellemezte. Kiváló stilisztika lévén néhány találó szóval jellemezte pályatársait. Tollát a szeretet és a megbecsülés érzése vezette, s a szellem sziporkái szikráztak írásaiból. Ez vonatkozik saját memoárjellegű közleményeire is. Utolsó éveiben sok fáradsággal és utánajárással tisztázta Györke József életrajzának homályos pontjait. Nem nyugodott addig, amíg méltó emléket nem állított szeretett tanárának (389, 392, 400).

Tudományos ismeretterjesztő, tudományszervező, egyetemi tanár

Tudjuk, milyen nehéz színvonalas ismeretterjesztő műveket írni. Hajdú Péter ennek a műfajnak is mestere volt, talán azért, mert tisztelte és partnernek tekintette olvasóit. A nagyközönségnek szánt műveit nem lehet tudományos munkásságától elválasztva vizsgálni. A fentebb említett, az uráli népeket bemutató két könyve (99, 232) az egyetemi oktatásban és a tudományos életben is gyakran forgatott művek, az általa szerkesztett „Uráli népek” című tanulmánygyűjteménnyel együtt (195). Nem sajnálta idejét és energiáját az egyébként lélekölő lexikoncikkek írásától sem. Közről láttam, hogy a kilencvenes évek elején milyen széleskörű adatgyűjtő munkával kezdett bele a Magyar Nagylexikon uráli népekről, nyelvekről és uralista tudósokról szóló szócikkeinek szerkesztésébe (359). Ezt a munkát utóbb nekem adta át, s az általa felállított mérce mindvégig kötelező érvénnyel hatott rám.

Ha recenzióban kritikát fogalmazott meg, sohasem fogalmazott bántóan. A dilettáns nyelvhasználatról szóló cikkeit is inkább az ismeretterjesztés szándékával írta, nem pedig azért, hogy megsemmisítse vitapartnereit (154, 171, 213, 214). Ez a partneri, demokratikus hozzáállás jellemezte őt akkor is, amikor a tanár, a vezető, vagy a tapasztaltabb kolléga szerepében került emberekkel kapcsolatba. „Ő előbb szeretett engem” – jellemezte egyszer egyik ifjabb kollégája Hajdú Péterhez fűződő viszonyát. Valóban, minden konkrét tanácsnál, módszertani instrukciónál hatékonyabb volt az a részéről megnyilvánuló megelőlegezett bizalom, mellyel aktivizálta környezetét.

Hajdú Péter fiatalon vált a magyar és a nemzetközi finnugrisztika vezető egyéniségévé, s ezt a szerepét a legutolsó évekig megőrizte. Professzorként taná-

rok és kutatók nemzedékeit nevelte. Egyike volt a finnugor szak kidolgozóinak, tudományos munkássága és oktatómunkája szerves kölcsönhatásban volt egymással. Egyetemi tanári, intézetigazgatói, akadémiai tisztségviselői megbízatásaival járó adminisztratív kötelességeit könnyedén, elegánsan végezte. Környezete szinte észre sem vette, hogy a hatvanas évek elején elszenvedett gerincvelő-gyulladás következményeképpen csak fél kezét és fél lábát tudta használni. Gyöngye tagjai az utolsó években mondták föl a szolgálatot, amikor minden mozdulat kinszenvedés volt a számára, s az óbudai panelházban a bejárati kaputól a liftig vivő nyolc lépcsőfok áthághatatlan akadályt képezve tette lakásának foglyává. Derűs, harmonikus személyiségét azonban a testi fájdalmak sem torzították el.

Ugyanaz, másnak a szavaival...

Számomra a legtalálóbban tanítványa és barátja, Simoncsics Péter jellemezte Hajdú Pétert a sírja mellett elmondott búcsúztatójában. Lehet, hogy a húsz év múlva szervezendő emlékkonferencián már nem tudnánk ilyen pontos vonásokkal megrajzolni a professzor úr alakját, ezért a nyomtatásra bízom, hogy megőrizze ezt a képet, idemácsolom Simoncsics Péter gyászbeszédét.

„Gyászoló gyülekezet!

Hadd idézzem meg Hajdú Péter alakját először is professzori minőségében. Ő volt az, aki az összehasonlító finnugrisztikát, ezt az ő ideje előtt a hallgatók körében diáknyúzonak, száraznak és lélektelennek tartott tárgyat vonzóvá, sőt többünk számára kívánatos életpályává tudta tenni világos gondolatvezetésű előadásaival és nagy ökonómiával szerkesztett cikkeivel és könyveivel. Nemcsak titulusa szerint, de klasszikus értelemben véve, a szó etimológiáját tekintve is professzor volt, »véleményét hangosan és nyilvánosan megvalló tudós tanár«, akinek most mégis egy olyan tulajdonságát említem, amit a szó etimológiája éppenhogy kizárni látszik: nagyon tudott hallgatni, diákra vagy kollégára odafigyelni. Úttörő tudósi, kiváló előadói kvalitásai mellett ez tette őt iskolateremtő professzorrá Szegeden, Bécsben, Budapesten, Münchenben, Helsinkiben, Uppsalában, mindenhol a világban, ahol hosszabb-rövidebb ideig előadott.

Másodszor főnökként emlékezem most reá. Amikor két és félévi budapesti »száműzetésemből« 1971-ben visszahívott Szegedre maga mellé asszisztensnek, két tanácsot adott – melleleg pontosan egy negyedszázadig volt hivatalosan is főnököm, s ezalatt egyetlen egyszer sem utasított, mindig csak kért vagy tanácsolt –, s ez a két tanács a következő volt: »Mi (értsd: a tanszék munkatársai) tíz órára szoktunk bejárni«, és a másik »A takarítónőkkel jóban kell lenni«. Az első

tanács az ő úri modorára vall, második tanácsa pedig – noha humorosan hangzik most – részint az ő szociális érzékének és demokratikus beállítottságának a jele, részint pedig a kor nagyon is valós veszélyeire való figyelmeztetés volt, hogy ti. mindannyiunkat figyeltethetnek. Jó tanács volt, mert a takarítónők sohasem árultak el bennünket, amivel azt akarom mondani, hogy sohasem a takarítónők árultak el bennünket.

Harmadszor mint idősebb barátira gondolok most öreá, akit Péter bátyámnak szólítottam, aki »fejéhez választott«, és szinte a családjába fogadott. Számos kedves órát töltött az én családom együtt Vele és feleségével, Judit nénémmel, olykor lányaival, Sárával, Évával, Mártával, Líviával, s az ő családjaikkal. Sokszor voltunk együtt vele volt szegedi tanítványaival, Csepregi Mártával, Dugántsy Marival és más tanítványokkal, kollégákkal is. Munkahelyein, az egyetemen vagy az akadémiai intézetben, de a vendéglői összejöveteleken különösen élvezhettük kedélyes lényét és isteni humorát. Törékeny volt, alakjából mégis erő sugárzott. Igazi úr volt, amit a pincérek azonnal megszimatoltak, és mindig nagy reverenciával szolgálták ki. Ismeretségünk és barátságunk majdnem negyven éve alatt köztünk összezörrenés, hangos szó, veszekedés nem volt, amit az ő kiváló pedagógiai érzékének és bölcsességének tulajdonítok. És még egy, éveink számától független körülménynek: ő az ő családjában öcsként nőtt fel, én pedig egy báty vagyok, s így kettősen, az ő terminus technikusát használva, *connective et reciprociter*, kapcsolódtunk egymáshoz, ami olyan kötés »Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat/ Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat, / Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.«” (Elhangzott Farkasréten, 2002. október 14-én.)

Irodalom

- Bereczki Gábor (1983), Hajdú Péter 60 éves. In: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), *Urálisztikai Tanulmányok*, Budapest: 1–5.
- Bereczki Gábor [Берецки, Г.] (2003), *Петер Хайду*. LU 39: 77–78.
- Bolla Kálmán (2000), Hajdú Péter. *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* 21. ELTE Fonetikai Tanszék, Budapest.
- Honti László (2001), *Die ungarische Uralistik an der Jahrtausendwende (ein kritischer Rückblick)*. FUF 56: 116–150.
- Honti László (2002), Hajdú Péter. *Magyar Tudomány* 48: 1676–1677.
- Kenesei István (2002), Hajdú Péter (1923–2002). *Finnugor Világ* VII/4: 3–4.
- Mikola Tibor (1993), Hajdú Péter 70 éves. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Szij Enikő (szerk.), *Hajdú Péter 70 éves*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 9–16.
- Mikola Tibor (2000), Hajdú Péter 70 éves. In: Bolla Kálmán (szerk.), *Hajdú Péter. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* 21. ELTE Fonetikai Tanszék, Budapest. 29–36.

Rédei Károly (2002), Elhunyt Hajdú Péter. NyK 99: 305–308.

Simoncsics Péter (2002a), Hajdú Péter (1923–2002). Élet és Irodalom 2002. okt. 4: 14.

Simoncsics Péter (2002b), Egy demokrata nyelvész. Hajdú Péter (1923–2002). Szeged (folyóirat) 14/11: 45–47.

Zaicz Gábor (2003), Hajdú Pétertől búcsúzunk. MNy 99: 115–118.

Csepregi Márta